

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 3, Sayı 7, Kasım 2016, ss. 73-83.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 3, Issue 7, November 2016, pp. 73-83.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2016.44

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TERME KAZASI

Terme District During the Tanzimat Period

İbrahim SERBESTOĞLU*

Özet: Bu makalenin amacı Tanzimat Dönemi'nde yaşanan değişimin taşraya yansımaları Terme kazası üzerinden ortaya koymaktır. Tanzimat reformlarının uygulanması sürecinde Terme Kaza Meclisinde yerel güç odaklarının iktidar kavgaları yaşanmıştır. Bu kavgalar ekonomik güce sahip olma çabalarını ve yerel muhalefeti susturma girişimlerini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte tarımsal kalkınma ve küçük ölçekli sanayinin geliştirilmesi süreçleri de Tanzimat'ın kalkınma hamleleri olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, Canik Sancağı, Terme Kazası

Abstract: This study examines the impact of Tanzimat reforms on the Ottoman periphery in general and in Terme District in particular. Terme, which was one of the districts of Canik Sanjak, had fertile lands. The article presents that the Tanzimat reforms triggered a power struggle among the local power centers in Terme Council for the control of local economy and led to attempts to silence the local dissidents. Despite this struggle, there were visible economic developments in both agriculture and small industry during the Tanzimat Period.

Key Words: Ottoman Empire, Tanzimat, Canik Sanjak, Terme

Giriş

19. yüzyılın başlarında Karadeniz kıyılarını gezen P. Minas Bijişkyan, Terme hakkında bilgi verirken tarihte bu bölgede yaşadığına inanılan Amazon kadınlarından bahseder. “*Biz de bu taraflarda cesur kadınlara rastladık.*” diyerek bu efsanenin gerçek olduğuna inandığını ima eder. Fakat seyyah, Terme'ye dair yazacak çok fazla dikkate değer bir şey görememiştir. Başta Termedon olmak üzere akarsuları ve güvenli limanına dikkat çeker. Haftanın belirli günlerinde sahilde pazar kurulduğunu zikreder.¹

Devrin kaynaklarında çok sayıda akarsuyu ve bir limana sahip olduğu ifade edilen Terme, Osmanlı klasik döneminde önemli bir tarım bölgesiydi. Taceddinoğulları Beyliği zamanında Türk yurdu hâline gelmişti.² Osmanlı Devleti, Fetret Devri'ni atlattıktan sonra Anadolu'da hâkimiyet alanını genişletmeye başlayınca Terme de ele geçirilmişti. Bu olayda Amasya valisi Yörgüç Paşa'nın kuvvet kullanmasına gerek kalmadan Taceddinoğlu Hasan Bey'in bölgeyi Osmanlılara teslim ettiği belirtilmektedir.³

16. yüzyılda Terme kazası, 46 köyden oluşan ve kasabadan küçük bir yerleşim merkezine sahipti. Yerleşim yerlerinin 16'sının ismi kişi adından geliyordu. Tahrir defterlerinde Termedon'un pazar vergisi ve camiine dair kayıtlar mevcuttur. Bu durum Terme'nin pazar-cami

* (Doç. Dr.), Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Amasya/Türkiye, e-mail: ibrahimserbest53@hotmail.com

¹ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 34-5.

² İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007, s. 162.

³ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 23-4.

merkezli, bir yerleşim yeri olarak kurulduğunu göstermektedir.⁴ Sahip olduğu liman ile Canik sancağının gümrük gelirlerine önemli katkı sağlayan Terme, aynı zamanda kendir hasları bölgesine dâhildi.⁵

1838 yılında bölgeyi gezen İngiliz seyyah Hamilton, akarsuların beslediği verimli ovalara dikkat çekiyor. Terme merkezi ise Termedon nehrinin sol kenarında birkaç küçük ahşap ev, ahşap bir cami ve küçük bir pazar yeri olarak tasvir ediliyor. Büyük tekneler sahil boyunca tahıl ve pirinç taşımak için Terme'ye uğruyorlardı. Üstelik bu teknelerden yaklaşık 10'u Hazinedârzâde Osman Paşa'ya aitti. İyi beslenmiş büyükbaş hayvanlar da seyyahın notları arasında yer edinmişti.⁶

A. Tanzimat'ın Bölgede Uygulanmaya Başlanması

Osmanlı Devleti, klasik dönemde güvenlik ve adalet eksenli “*kamu hizmeti*” sunarken, bunları finanse etmek üzere vergi toplardı. Eğitim, yol-köprü yapımı gibi bayındırlık faaliyetleri, sosyal yardımlar, sağlık hizmetleri gibi alanlarda hizmetler ise vakıflar aracılığıyla veya vergi muafiyeti karşılığında halka yaptırılırdı. Ancak II. Mahmud döneminde merkez teşkilatında yaşanan reformlar hemen hemen tüm hizmetleri merkezî devletin sorumluluğuna yüklemişti. Vergi muafiyetleri ile birlikte vakıfların faaliyet ve hareket alanları kısıtlanmıştı. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile taşrada oluşturulan meclisler ile yeniden yapılanma süreci halkın yönetime katılımıyla devam ettirilmeye çalışılmıştı. Burada, klasik dönemde taşrada ayan ve eşraf denilen ileri gelenlerin bu meclislerde kendilerine yer bulduğu görülmektedir. Aslında bu değişim bir bakıma reformları uygulamada halkın sözünü dinleyeceği kişilerin devlet mekanizmasına eklenmesi, böylece hizmetlerin görülmesi ve devletin beklentilerinin de karşılanması anlamına geliyordu.⁷

Canik sancağı özeline bakıldığında Tanzimat'ın burada uygulanması kolay olmamıştır. Zira bölgede Hazinedârzâdelerin hâkimiyeti son derece kemikleşmişti. Babialı, bir çatışmaya girmek istemediğinden gönderdiği araçlarla Hazinedârzâdeleri ikna etmeye çalışıyordu. Bu doğrultuda 1841 yılında Meclis-i Vâlâ kararı ve padişah onayı ile eski Galata muhassılı Azmi Efendi, iki kâtiple birlikte Trabzon'a gitti. Bazı yerel hanedan mensupları eskiden “*beri vergi vermemeyi alışkanlık hâline getirmiş olmaları*” dolayısıyla Tanzimat'ın uygulanmasına sıcak bakmadılar. Padişah da reformların uygulanmasını ertelemeyi uygun gördü. Erteleme 1847 yılına kadar sürdü. Merkezden atanmış olan vali İsmail Paşa döneminde, Tanzimat reformları Canik dâhil Trabzon eyaletinde uygulanmaya başlanabildi.⁸

Her ne kadar Hazinedârzâdeler, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkmış olsa da idari meclislerde yer alarak eski güçlerini sürdürdüler. Bu aslında Babialı'nın meclislere üye seçiminde “*bölgenin tanınmış, en muktedir ve afif zatlarından*” olması talimatına uygundu. Belki de Hazinedârzâdeler ve diğer ileri gelen aileler değişimde alacakları bu rolü, devlet merkezli değişime ne kadar daha karşı koyacakları belli olmayan bir muhalefete tercih etmişlerdi.⁹

⁴ Öz, s. 32-6.

⁵ Mehmet Öz, “Samsun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, Ankara 2009, s. 84-6.

⁶ Ayşegül Kuş, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, 2014, s. 2-3.

⁷ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

⁸ Musa Çadrcı, “Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara 2011, s. 73-4.

⁹ E. Esin Sarioğlu, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 1996, s. 21-48.

B. Tanzimat Dönemi'nde Terme

1. Yerel İdareciler, Yolsuzluk ve Çıkar İlişkileri

Seyyah Hamilton'un, pirinç üretimiyle geçimini sağladığını belirttiği küçük bir kasaba görünümünde olan Terme kazasından¹⁰ 1862 yılında Tersane ve Nizamiye ambarları için 400.000 kıyye pirinç alınmasına karar verilmişti. Terme Meclisinde yapılan görüşmeler sonucunda pirinç tedarik etme işi Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan ve Terme Kaza Meclisi azası Hacı Ömer Ağa'ya verildi. Pirinç tedarikinin Ömer Ağa'ya verilmesine Terme Meclis azası Mehmed Ağa, Şerif ve Bekir Efendiler karşı çıktılar. Devletin tüccardan pirinç alması gerektiği, eğer ahalden alınacaksa da bunun kıyyesine 80 paradan aşağı olmamasını istiyorlardı. Terme Meclisi bu kişileri tercih etmeme gerekçesini *vurgunculuğa* alışmış olmaları şeklinde belirtiyordu. 1863 yılında yeni pirinç alımı gündeme gelince yine bu işten mahrum kalacakları için Hacı Ömer Ağa hakkında dedikodu çıkartıldı. Hacı Ömer Ağa bu gelişmenin neticesinde meclis azalığından azledildi. Ancak Ömer Ağa hakkındaki suçlamaların asılsız olduğuna dair ahali ve meclislerden tertip edilen mazharlar da, Ömer Ağa'nın dirayetli birisi olduğu, kendisine meclisin verdiği emirleri yerine getirmeye çalıştığı, kaza ahalsinin de Ömer Ağa'dan memnun oldukları belirtiliyordu. Hakkındaki suçlamaların *rencide* edici olduğunu söyleyen Ömer Ağa, ahalsinin ve Terme Meclisinin hakkındaki olumlu yazılarını kanıt göstererek Meclis-i Vâlâ'da muhakeme edilmeyi talep ediyordu.¹¹

Ömer Ağa, savunmasında Tersane ve Tophane mürettebatını tedarik etmek için çalıştığını söylüyordu. Özellikle askeriye gereken pirincin doğru olarak tartılması için çaba gösterdiğinden vurguncular tarafından hedef hâline getirildiğini iddia ediyordu. Hakkında sahte mahzar düzenleyip İstanbul'a gönderenlerin Terme ahalsince bilindiğini söyleyen Ömer Ağa, Canik Mutasarrıflığına da hakkında verilen mahzarların sahte olduğuna dair yazıları ulaştırmıştı.¹² Canik mutasarrıfı Kâmil Paşa da Ömer Ağa hakkında iltifat dolu cümleler sarf ediyor, pirinç tedarikindeki çalışmalarından övgüyle bahsediliyordu.¹³

Meclis-i Vâlâ, Ömer Ağa hakkındaki iddiaların araştırılması ve 1863 yılına ait pirinç tedarikinin sağlanması için bölgede bulunan müfettiş Ali Rıza Efendi'ye talimat vermişti. Ali Rıza Efendi Canik sancağına gittiğinde Terme kazasında yöneticiler arasındaki sürtüşme tüm şiddetiyle devam ediyordu. Ali Rıza Efendi, ilk iş olarak Terme kazası müdürünü *suihâllerini* gerekçe göstererek görevden aldı ve yerine Vasıf Efendi'yi getirdi.¹⁴ Yine Terme ahalsini etkilememesi için Terme müftüsü Ali Rıza Efendi'nin yerine mahallî ulemadan Ahmed Efendi görevlendirildi.¹⁵ Ardından 1863 yılına ait pirinç tedarikinin durumunu inceledi. Terme kazasından 1863 yılında, nizamiye askerleri için 150.000, bahriye askeri için de 100.000 kıyye pirinç tedarik edilecekti. Terme kazası köyleri ahalsine hisse dağıtılarak toplanan pirincin 150.000 kıyyelik ilk kısmı gemilerle İstanbul'a gönderilmişti. Mahzende kalan 7.350 kıyye ile İstanbul'a gönderildiği hâlde fazla olduğu anlaşılan 4.567 kıyye yani toplam 11.917 kıyye Asakir-i Bahriye hissesi olarak hazırды.¹⁶

Pirinç tedarikinde gelinen noktanın yanında asıl mesele olarak Ömer Ağa'nın yolsuzluk iddiaları da inceleniyordu. Ömer Ağa hakkında rüşvet karşılığı meclis azası olmasından pirince

¹⁰ Ayşegül Kuş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi", s. 3.

¹¹ İddiaya göre Çarşamba Abdullah ve Ahmed efendiler hazırlamış oldukları mahzarı Ördekçioğlu Mehmed Efendi ile Çuhadaroğlu Mehmed Efendi adamlarını Bekir Hoca adlı kişinin yanına katarak Çarşamba kazasının pazarı günü kazaya gelen köylülere; Terme'de ise yine pazar yerinde Mehmed efendilerce ahaliye mühürletilmeye çalışılmıştı. Bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 644/1, 8 Ocak 1863.

¹² BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 646/94, 30 Mart 1863.

¹³ BOA, *MVL*, 647/16, 30 Mart 1863.

¹⁴ Bin kuruş maaşlı müdürlüğe *komisyondan* seçilenlerin tayin edilmesi gerekiyordu. Meclis-i Vâlâ da, teamüllere aykırı olmasına rağmen Terme kazasının mevkii ve durumun aciliyeti dolayısıyla atamayı uygun bulmuştu. Bkz: BOA, *MVL*, 649/75, 2 Haziran 1863.

¹⁵ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

¹⁶ BOA, *İ.DH*, 512/34878, 14 Haziran 1863.

taş katmasına dair pek çok söylentinin yanında ahaliye ödeme yapmadığı gibi şikâyetler vardı.¹⁷ Bu şikâyetleri ihtiva eden 207 dilekçe yerel idarecilere ve müfettişliğe verilmişti. Şikâyetleri araştırması için kurulan komite, Ömer Ağa'nın kaza ahalisinin 60.228,5 ve devletin 13.475 kuruşunu zimmetine geçirdiğini tespit etti. Devlete olan zimmet borcunun iki kat olarak tahsil edilecek olmasıyla toplam 87.178,5 kuruş borçlu çıkan Ömer Ağa'dan 42.000 kuruş nakit olarak tahsil edilip, alacaklılara dağıtıldı. Gelişmeler karşısında Ömer Ağa'dan kendilerinin de alacağı olduğunu iddia eden yeni kişiler ortaya çıktı. Ortaya çıkan borcun kalan kısmı Ömer Ağa'nın emval ve emlakının satışından karşılanacaktı. Hükûmet Konağında hapsedilmiş olan Ömer Ağa'nın emval-i menkulü Terme Kaza Meclisi aracılığıyla tespit edilerek, defteri hazırlanacak ve Samsun'a gönderildikten sonra burada açık arttırma ile satılacaktı. Emlak ve araziye dair varlıkları ise mahallinde araştırılacaktı. Şahsi mallarının çoluk çocuklarına ait olanlardan ayırt edilmesi için Canik sancağı arazi müdürü Feyzi Efendi ile Meclis-i Vâlâ tarafından görevlendirilmiş olan Arif Ağa da Terme'ye gittiler.¹⁸ Ali Rıza Efendi, yolsuzluğa bulaşanların ayıklanması ve zararların karşılanması konusunda kararlı tutumunu gösteriyor, gelen baskılara rağmen geri adım atmıyordu.¹⁹ Ancak müfettiş Ali Rıza Efendi'nin görevinin sonlandırılması yolsuzlukların üstüne kararlı bir şekilde gidilmesini engelledi.

2. Tarım

Akarsuların beslediği Terme ovalarında en çok yetiştirilen tarım ürünü pirinçti. Burada yetiştirilen pirinç aynı zamanda Trabzon eyaleti dâhilinde piyasaya sürülüyordu.²⁰ Ancak Amerikan iç savaşının dünya piyasasında pamuğa olan ihtiyacı arttırması Osmanlı topraklarında da bu ürünün üretimine yönelmesini beraberinde getirdi. Canik sancağında yapılan arazi taramalarında 1.913 dönümlük alanda pamuk üretilebileceği tespit edildi. Terme'de de 150 dönümlük bir alan pamuk üretimine ayrıldı.²¹

19. yüzyılın ortalarında Terme'de üretilen bir diğer ürün ham ipekti. İpekler eski mancınıklarla çekildiğinden telleri kalın ve pürüzlüydü. Fiyatı da 120 kuruşu geçmeyip, yok pahasına satılıyordu. Kozalarını ecnebi tüccar topluyordu. Yeni icat kısa mancınıklarla çekilip, suyuna da dikkat edilirse ipliği Bursa ve Amasya ipiyle aynı kalitede olacak ve değeri de artacaktı. İstanbul'dan örnek olarak yedi adet mancınık tedarik edilerek Canik'te onlar gibi yeni mancınıklar imal edilmesine karar verildi. Mancınıklar, sancak dâhilinde ücretle ham ipeğin ipini çeken kişilere dağıtılacak ve kullanılması zorunlu olacaktı. Aksi takdirde mahsul sahibinin zararı ip çekenlerden talep edilecekti.²²

Bu ürünlerin yanında yapılan incelemede Terme'de üretilen, tüketilen ve kaza dışına satılan tarım ürünleri şu şekilde tespit edilmişti.

¹⁷ BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)*, 267/84, 9 Haziran 1863.

¹⁸ BOA, *İ.DH*, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

¹⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, 279/38, 4 Ekim 1863; BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)*, 709/12, 30 Nisan 1865.

²⁰ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, 6/23, Güz 2009, s. 47.

²¹ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 501/22678, 3 Şubat 1864.

²² BOA, *İ.MVL*, 501/22678, 3 Şubat 1864.

Terme Kazasında Tarım Ürünleri

Ürün Adı	Kazada Üretilen			Kazada Tüketilen			Kaza Dışına Gönderilen		
	Kise	Keyl-i Asitan e	Aded	Kise	Keyl-i Asitan e	Aded	Kise	Keyl-i Asitan e	Aded
Pirinç	400.000	-	-	100.000	-	-	300.000	-	-
Hınta	-	40.000	-	-	35.000	-	-	5.000	-
Şair	-	10.000	-	-	8.000	-	-	2.000	-
Mısır Buğdayı	-	120.000	-	-	80.000	-	-	40.000	-
Yulaf	-	40.000	-	-	30.000	-	-	10.000	-
Asel	7.000	-	-	5.000	-	-	2.000	-	-
Kabak	-	-	4.000	-	-	4.000	-	-	-
Pathcan	-	-	100.000	-	-	100.000	-	-	-
Fasulye	250.000	-	-	150.000	-	-	100.000	-	-
Kara bakla	-	100	-	-	100	-	-	-	-
Lahana	2.000	-	-	2.000	-	-	-	-	-
Ceviz	-	1.000	-	-	200	-	-	800	-
Kestane	10.000	-	-	5.000	-	-	5.000	-	-
Elma	150.000	-	-	100.000	-	-	50.000	-	-
Armut	150.000	-	-	150.000	-	-	-	-	-
Kiraz	100.000	-	-	50.000	-	-	50.000	-	-
Kavun-Karpuz	-	-	110.780	-	-	110.780	-	-	-
Soğan	100.000	-	-	100.000	-	-	-	-	-
Sarımsak	5.000	-	-	2.000	-	-	3.000	-	-
Harir	1.000	-	-	-	-	-	1.000	-	-
Keten	50.000	-	-	20.000	-	-	30.000	-	-
Keten Tohumu	-	3.500	-	-	500	-	-	3.000	-
Kendir	30.000	-	-	10.000	-	-	20.000	-	-
Kendir Tohumu	-	420	-	-	120	-	-	300	-
Toplam	1.255.000	215.020	214.780	697.000	153.920	214.780	558.000	611.000	-

3. Sanayi

Osmanlı sanayisi, devlet tekelindeki Tersane, Tophane ve Baruthane'den oluşan ağır sanayi ile dokumacılık, debbağlık, boyacılık, saraçlık ve simkeşlik şeklinde sınıflandırılabilir küçük sanayiden teşekkül ediyordu.²³ 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde yeni kurulan devlet fabrikaları Osmanlı sanayileşmesinin lokomotifi oldular.²⁴

Tanzimat Dönemi'nde Terme'de sanayinin küçük ölçekli, el emeğine dayalı ve henüz fabrikasyon üretime geçilememiş durumda olduğu görülmektedir. Burada yetişen kestane ve gürgen ağaçlarından tekne, tabak ve saire imal edilip, başta İstanbul olmak üzere farklı şehirlere gönderilirdi. Terme kazasında hazırlanan keresteler de yine gemi yapımı için Ünye'ye gönderilirdi.²⁵

Terme Kazasında Sanayi²⁶

Ürün	Mevki ve Teftiş Heyetinin Yorumu
Dış budak ve gürgen tahtası	Terme dağlarından karşılanır.
Araba ve saban tahtası ve sair çift edevatı	
Çamaşır ve hamur tekneleri ve kavata ve kürek	
Siyah ocak taşı ve değirmen taşı	
Kiremit ve tuğla	
Zeyrek keteninden mamul gömlek bezi ve peşkir ile ketenin ince kırıklarından yapılır çuval ve kilim	Terme'de kadınlar tarafından imal ediliyor.
Kendir ve keten ipliği	
Ayakkabı ve Çarık	
Kebir ve sagir hasır ile meydan süpürgeleri	
Kaba hasır	
Kendir tohumundan mamul kaliteli bezir yağı	

4. Güvenlik, Aşiretler ve Muhacirler

Tanzimat Dönemi'nde iç güvenlik birimi olarak oluşturulan zaptiye teşkilatı yarı askerî bir nitelik taşıyordu. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da devlet gücünün taşraya yayılmasında bir araç olarak kullanılan zaptiye, merkezleşmenin yani modernleşmenin bir simgesi olarak görülüyordu. Nitekim herhangi bir vilayette Tanzimat reformlarının uygulanması aynı zamanda zaptiye birliğinin oluşturulması demekti.²⁷

Zaptiye teşkilatının kuruluş sürecine bakıldığında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ortaya çıkan güvenlik sorununun başkentte Asakir-i Mansure ordusuyla çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Taşrada ise yine II. Mahmud döneminde redif taburlarıyla asayiş sağlanmaya

²³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt 2, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 613-38.

²⁴ Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", *HÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, s. 5-8; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 718-28; Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 367-95.

²⁵ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, H. 1286, s. 92-9.

²⁶ BOA, *İ.MVL*, 501/22678, 27 Aralık 1863.

²⁷ Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)", *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Ed: Evren Balta-İsmet Akça, İstanbul 2010, s. 47-56.

çalışılmıştır.²⁸ Tımarlı sipahilerin de görev almasına rağmen Tanzimat'ın hedeflediği can ve mal güvenliği sağlanamayınca 1844 yılında uzun tartışmalar sonucunda tımarlı sipahi teşkilatı kaldırılarak yerine zaptiye teşkilatı kuruldu. Valilere gönderilen talimatla tımarlı sipahilerden yıllık geliri 500-1.000 kuruş arasında olanlar piyade zaptiye neferi, 1.000-2.000 arasında olanlar ise süvari zaptiye neferi olarak görevlendirileceklerdi. Piyade neferinin maaşı yiyecek bedeliyle birlikte 60-80 kuruş arasında olacaktı. Üniforma giyecek olan zaptiye neferleri güvenliğin sağlanması, suçluların mahkemeye getirilmesi, arazi ve vergi gelirlerinin tespit ve tahsil memurlarının korunması gibi görevleri yerine getireceklerdi.²⁹

Canik sancağında bulunan 117 zaptiye neferinin 10'u Terme kazasında görevliydi.³⁰ Bu sayı zaman zaman yetersiz kalıyordu. Çünkü kefaletle bağlanma³¹ veya *vatanlarına* gönderilme kararına rağmen Kemahlı taifesi hakkındaki şikâyetlerin arkası kesilmiyordu. Terme kazasında yaşayan aşiret mensubu Kahraman'ın köy köy dolaşarak ahalinin hayvanlarını çaldığının bildirilmesi üzerine 1864 yılında Canik sancağında teftişle görevli bulunan müfettiş Ali Rıza Efendi devreye girdi. Canik Meclisine suçluların derhâl yakalanması ve göçebe tayfasının ahaliye zarar vermesinin önüne geçilmesi talimatını verdi.³² Ali Rıza Efendi'nin talimatı üzerine harekete geçen zaptiyeler hayvanları alıp sahiplerine iade ettiler. Kahraman'a Ceza Kanunu'nun 224. maddesine göre, daha önce aynı suçtan sabıkası bulunduğu için, en üst sınır olan bir yıl hapis cezası verildi. Ayrıca Molla Alioğlu Mustafa, Memişoğlu Mehmed, Gülkıraroğlu Bekir ile Aliosmanoğlu İbrahim'in dört baş katır ve kısrak çalıp, Akçay Irmağı kenarında meskûn olan Sivaslı göçebelere sattıkları tespit edilerek, haklarında yargı süreci başlatıldı.³³

Göçebe aşiretlerin yanında Kırım ve Kafkasya'dan gelmiş olan muhacirler de 1860'lardan itibaren asayiş bozukluklarına yol açıyorlardı.³⁴ Terme Müdürlüğüne bağlı Terme ve Akçay kazalarında yerleştirilmekte olan muhacirlerden bazıları yapılan evleri beğenmeyip yıkmış ve yerli ahalinin hayvanlarını çalmışlardı. Avcı köyü muhtarı Mehmed Hurşid ile Saray köyü muhtarı Bilal'i de darp etmişlerdi. Yerli ahali, muhacirler için güzel şeyler yapmaya çalışmalarına ve verimli araziler vermelerine rağmen bu tür muameleleri kabul edilemez buluyordu. Yapılan görüşmelere ve tembihlere rağmen önü alınamayan bu tür davranışlar sonrasında muhacir *beyleri* ve *hocaları* ile Ali Rıza Efendi görüştürüldü. Ali Rıza Efendi, tercüman vasıtasıyla tehdit dolu bir konuşma yaparak muhacirlere ibret olması için beylerini prangaya vurdurttu. Ünye, Fatsa, Bolaman'a gidip Terme'ye geri dönünceye kadar geçen üç gün zarfında muhacirlerin ileri gelenleri bu şekilde gezdirildi. Ardından ıslah olduklarına dair Terme Kaza Meclisine beyanda bulununca tahliye edildiler. Kaza yöneticileri, muhacir reislerine, *muhacirlik sıfatına riayet ederek yapılan yardımların değerini bilip, davranışlarını düzelttikleri sürece daha fazla hüürmet göreceklerini* bildirip aksi takdirde daha şiddetli muameleye tabi tutulacaklarını ifade ettiler.³⁵

²⁸ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, s. 65-6; Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2012, s. 104-29; Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarmanın Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, Mart 2013, s. 173-94.

²⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 318-20.

³⁰ BOA, MVL, 680/18, 18 Ağustos 1864.

³¹ Kefalet uygulaması için bkz: Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usûlü", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 98-114.

³² BOA, MVL, 673/32, 14 Nisan 1864.

³³ BOA, MVL, 673/32, 2 Haziran 1864.

³⁴ Kırım ve Kafkas muhacirlerinin Osmanlı topraklarına gelişi ve iskanı için bkz: Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997.

³⁵ BOA, MVL, 673/24, 13 Nisan 1864.

5. Tefecilik ve İkras Sandıkları

Henüz kredi piyasasının yasallaşmadığı Osmanlı toplumunda borç ilişkileri yerel ölçekte tefecilik yöntemiyle yapıyordu. Yerel idarecilerle güçlü bağları olan ve nüfuz sahibi kişiler çiftçiyi yüksek faizlerle borç batağına düşürmüştü. Zamanla tüccar, alacaklarına karşılık borçlunun evini ve arazilerini sattırarak ya kendisine hizmetkâr olarak çalıştırıyor ya da çiftçi, eşyasını toplayıp göç ediyordu. Terme, Ünye, Fatsa müdürlüklerinin bulunduğu kazalarda yetişen pirinç, mısır, fasulye, kendir, keten mahsulleri ile kenevir tohumu ve keten tohumu gibi ürünleri üreten çiftçilerde bu tür borç ilişkilerine tesadüf ediliyordu.³⁶

Ali Rıza Efendi, öncelikle Bafra ve Terme başta olmak üzere bazı kazalarda meclis azaları ve memurlardan *daima istihdama kabiliyeti* bulunmayan ve uygunsuz hareketleri tespit edilenleri görevden aldı. Ardından tefecilerin üzerine gidildi. Tefecilerden meclisler veya komiteler aracılığıyla ya *hükmen* ya da anlaşmayla 30.100 liralık altından fazla meblağ tahsil edilip hak sahiplerine verildi.³⁷

Müfettiş Ali Rıza Efendi, çiftçiyi tefecilerden kurtarmak için ikraz sandıkları projesini ortaya attı. Ali Rıza Efendi'nin kısa bir süreliğine İstanbul'a gittiği sırada konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edildi.³⁸ Ali Rıza Efendi ve ekibince hazırlanmış olan 27 maddelik talimatnameye göre Samsun, Maden-i Kabı ve Kavak kazaları ahalisi için Samsun'da; Bafra ve Alaçam kazaları için Bafra'da; Arım, Ökse, Ayvacık, Terme ve Akçay kazaları için Çarşamba'da ve Ünye, Fatsa İfraz, Fenaris, Cöreği, Cevizderesi, Keşderesi, Serkeş ve Meydan kazaları için Ünye'de birer ikraz sandığı oluşturulacaktı. Sandıkların 10.000 kese sermayesinin temelini kereste ücreti, emval-i eytam ve nukud-ı mevkûfe ödenekleri oluşturacaktı. Bunların içerisinde asıl pay kereste akçesinden oluşacağı için mal sandığından yapılacak ödemeye göre ikraz sandıkları da kurulmuş olacaktı.³⁹

Sandıkların sermayesinin esası kereste akçesiydi. Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa müdürlükleri dâhilinde olan kazalar ahalisinin muhtelif senelerde Tersane ve Tophane-i Amire için kestiği ve naklettiği kerestelerin bedeli 12.03.1863 tarihine kadar 11 yük 79.499 kuruştı. Bu meblağın İstanbul'dan havale mektubu geldiğinde sandıkların hemen kurulması için mahallî hükûmetçe harekete geçilecekti.⁴⁰ Ancak devletten beklenen meblağın gelmesi mümkün olmadığı gibi menafî sandıklarının hayata geçirilmesi ikraz sandıkları projesini sw rafa kaldırtmıştı.

6. Terme'den Kereste Tedariki ve Ahalinin Alacak İsyanı

Gemi inşasında önemli malzemelerden biri olan kereste ocaklık ve ocaklık harici bölgelerden temin edilirdi. Ağacın cinsi ve gemi iskeletinde kullanıldığı yere göre çeşitli isimler alan keresteyi temin etmek Tersane Emimi'nin görevleri arasındaydı.⁴¹ 18. yüzyıldan itibaren taşrada yönetimi ele alan ayanların gemi yapım ve Tersane-i Amire ihtiyaçlarından olan keresteyi tedarik etmekle de görevlendirildiği görülmektedir. Merkezî hükûmet, tersanenin ihtiyaçlarının karşılanmasında engel olan ve gevşek davranan ayanların cezalandırılması yoluna giderek bu konuya verdiği önemi ortaya koymuştu.⁴²

Canik sancağı da gür ormanlarıyla Tophane ve Tersane-i Amire için kereste tedarik edilen ocaklık harici mahallerden birisiydi.⁴³ Bafra, Ünye ve Fatsa kazaları ahalisi Tophane;

³⁶ BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 11 Mart 1864.

³⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, 279/38, 4 Ekim 1863.

³⁸ BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 4 Mayıs 1864.

³⁹ BOA, *İ.MVL*, 508/ 22929, 4 Mayıs 1864, 1. madde

⁴⁰ 16. madde

⁴¹ İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, Ankara 2011, s. 513-6; Aynı yazar, "Gemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara 1996, s. 11-5.

⁴² İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Ayanlar ve Denizcilik", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, Bahar 2013, s. 25-32.

⁴³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 116.

Çarşamba ve Terme kazaları ahalisi de Tersane-i Amire için kereste tedarik ediyorlardı.⁴⁴ Ancak kereste toplanmasında mültezimlerin suistimallerine dair şikâyetler vardı.⁴⁵ Üstelik Çarşamba ve Terme ahalisi kereste ve dümen anası konusunda mağdur edildiklerini ve bedellerini alamadıklarını söylüyorlardı. Konunun araştırılması görevi Canik sancağının vergi tadil ve tesviyesi için oluşturulan karma komisyon verildi. Şikâyetlere dair kayıtlar ve evrakları inceleyen komisyon kararını Canik Meclisine bildirdi. Karara göre R 1266 / M 1850 senesinden R 1274 / M 1858 senesine kadar Çarşamba ve Terme kazalarından 20.590 kıta kereste ve 60 adet dümen anası hazırlanmıştı. Çarşamba kazasında kalan 685 kereste haricindekiler gemilere yüklenmek üzere Çarşamba sahilinde Karabahçe, Gureba, Kemikliçınar ve Kurukavak iskelelerine nakledilmişti. 10.214 kıta kereste gemilere yüklendiği hâlde 9.681 kıtası gemilerde yer kalmadığından sahilde bırakılmış ve zamanla çürümüştü. Tersaneye gönderilmiş olan kereste ve dümen analarının bedeli olan 103.065 kuruş Canik sancağı emvalinden havale edilmişti. 272.018 kuruşun ise henüz havale emri gelmemişti.⁴⁶ Ahalinin kereste ve dümen analarını hazırlayıp taşıması işinde her kazada bir kereste nazırı görevlendirmişti. Kereste nazırı, ahaliden kereste başına *sürütme* tabir edilen ikişer kuruş alıyordu. Ancak bu meblağa kanaat etmeyen kereste nazırı, ahalinin sahile indirdiği ağaçların çaplarının uygun olmasına ve sağlamlığına bakmaksızın yenisini talep edebiliyordu. Böylece ahali iki kat iş yapmak zorunda kalıyordu. Üstelik kerestelerin zamanında Tersane'ye gönderilmemesinden dolayı çürüme üzerine yerlerine başkalarının hazırlanması kış mevsimine denk geliyordu. Böylece çekilen sıkıntılar artıyordu. Dahası kereste için sahile yakın ormanlarda ihtiyaca uygun ağaç bulunamıyordu. Ahali en az 10 saat uzaktaki dağlardan kereste getirmek zorundaydı. Komisyonun tespitlerinin ardından bundan sonra kereste talep edildiğinde Tersane-i Amire'den çap ve ölçüsü belirlenerek bir memur görevlendirilmesiyle kereste kesilecek dağın tespit edilmesine karar verildi. Dağdaki kesilecek ağaçlar tek tek damgalanacaktı. Ahalinin kesip sahile taşıyacağı keresteler kış mevsimi gelmeden gemilere yüklenecekti. Kereste bedeli de hemen ödenecekti. Böylece hem ahaliye haksızlık yapılmayacak hem de ormanlar korunacaktı.⁴⁷

Yaşanan sorunlar karşısında Tersane-i Amire Kaptanı ile yapılan görüşmelerde geçmiş senelerde söz konusu kazalardan gönderilmiş olan 10.214 kıta kerestenin ve 60 adet dümen anasının teslim alındığı ve bedelinin ödenmemesinin Tersane-i Amire hazinesinin kusuru olduğu kabul ediliyordu. Ancak asıl sorun kereste bedeline karşılık gösterilen Tersane-i Amire'nin Maliye'den alacağını henüz gönderilmemiş olmasıydı. Kaptan Paşa, ödemelerin gecikmesinin gelecek yıllarda Tersane için kereste ve dümen kütüklerinin temininde sıkıntı doğuracağı uyarısında bulunarak bedelin R 1279 senesi tahsisatından ödenmesi talimatını verdi. Bu konuda hem Canik'teki idarecileri bilgilendirmek hem de o yılın dümen anası ile karaağaç kerestelerinin tertip edilmesini sağlamak için Bahriye Meclisi azası İsmail Bey Samsun'a gönderildi. Çalışmalar neticesinde kereste ve dümen analarının gemilere yüklenerek gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca nakliye işlerinde görülen *muamelat-ı gadriyenin* önlenmesi için de Kolağası Mehmed Efendi'ye talimatlar verildi.⁴⁸ Ali Rıza Efendi de gerekli kerestelerin ilkbahara kadar kesilip nakledileceğine dair güvence verdi.⁴⁹ Nitekim kereste ve dümen ağaçları kısa sürede hazırlanıp, iskelelere indirildi. Malzemeleri almak için Tophane-i Amire'den kiralandığı bildirilen dokuz adet geminin ikisi iskelelere ulaştı. Tersane-i Amire'den de yeni gemilerin gönderilmesi bekleniyordu. Canik sancağında yoğun çalışmaların arasında bu işlerin hızla yapılmasında mutasarrıf, liva meclisi üyeleri ile azadan kereste sevkıyla görevlendirilen

⁴⁴ BOA, MVL, 647/41, 12 Haziran 1863.

⁴⁵ BOA, İ.DH, 512/34845, 2 Temmuz 1863.

⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM, 283/59, 11 Kasım 1863.

⁴⁷ BOA, A.MKT.MHM, 298/10, 31 Ekim 1863.

⁴⁸ BOA, AMKT.MHM, 286/12, 8 Aralık 1863; BOA, A.MKT.MHM, 298/10, 20 Nisan 1864.

⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM, 286/75, 9 Aralık 1863.

Mehmed Ağa, Ünye müdürü Mustafa Efendi, Fatsa müdürü Nuri Bey, Terme müdürü Yusuf Ağa ve Terme ile Çarşamba kaza meclisi azalarının payı büyüktü.⁵⁰

Sonuç

Tanzimat, Osmanlı'da devlet yapılanmasının modernleşmesinin ilanıydı. Gerek II. Mahmud gerekse de halefleri zamanında yapılan reformlarla devlet, taşrayı merkeze bağlıyor ve hizmetlerde standardizasyonu sağlamaya çalışıyordu. Ancak her ne kadar kanun ve yönetmelikler süreci yönlendirmeye çalışsa da Babıali, zaman zaman doğrudan müdahale etmedikçe ilerleme sağlanamadığının farkındaydı. Nitekim taşradan ahalinin ezildiği, yolsuzların önünün alınamadığı, tarım ve sanayide atılım yakalanamadığı şikâyetleri geliyordu. Hatta vergileri dahi toplayamayan devlet, memurları Allah'a havale ederken, ahali âdeta kaderine razı oluyordu.

Tanzimat Dönemi Osmanlı taşrasında yaşanan gelişmelerin izlenebildiği mahallerden birisi de Terme kazasıdır. Tefecilerin, yerel idarecilerle bağları ve çiftçiyi borç batağına düşürmeleri; aşiretlerin ve muhacirlerin asayişini bozucu hareketleri, verimli ovalarıyla geçimini sağlamaya çalışan Terme ahalisini adeta “devleti arar” hâle getirmiştir. Devlet, geç de olsa duruma müdahalede bulunmuş ve sorunların bir kısmını bertaraf etmiştir.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

2. Trabzon Vilayet Salnamesi, H.1286

3. Araştırma Eserler

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

Aygün, Necmettin, “Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Karadeniz'in Güney Kesiminde İktisadî Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 6/23, Güz 2009, s. 41-76.

Bijişkyan, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969.

Bostan, İdris, “Gemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara 1996, s. 11-5.

Bostan, İdris, “Tersâne-i Âmire”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, Ankara 2011, s. 513-6.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003.

Çadırcı, Musa, “Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesi'nde Uygulanması”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Derleyen: Tülay Ercoşkun, Ankara 2011, s. 71-81.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.

Ekinci, İlhan, “Karadeniz'de Âyanlar ve Denizcilik”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, Bahar 2013, s. 15-49.

Ergut, Ferdan, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2012.

Kuş, Ayşegül, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında W. J. Hamilton'a Göre Samsun ve Çevresi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, 2014, s. 1-10.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt 2, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 513-650.

⁵⁰ BOA, İ.MVL, 510/23040, 13 Nisan 1864.

- Önsoy, Rifat, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, s. 5-12.
- Öz, Mehmet, “Samsun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, Ankara 2009, s. 83-8.
- Öz, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, s. 59-95.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)”, *Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*, Ed: Evren Balta-İsmet Akça, İstanbul 2010, s. 47-78.
- Özcan, Ahmet, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, Mart 2013, s. 173-94.
- Sariođlan, E. Esin, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 1996.
- Saydam, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, s. 98-114.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, Ankara 1997.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 711-28.
- Telliođlu, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007.